

А.А. Скляренко,
В.П. Маслов,
Н.В. Качур,
Г.Н. Андросюк

ПУТИ И МЕХАНИЗМЫ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ РЕЗУЛЬТАТОВ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ПРОЕКТОВ, ВЫПОЛНЕННЫХ В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ

Рассмотрена и проанализирована ситуация в сфере коммерциализации научно-технических разработок и трансфера технологий.

Предложены пути и механизмы реализации результатов научно-технической деятельности, выполненных в рамках государственных программ.

УДК 338.45:330.341.1

МОНОПОЛІЗМ В ЕКОНОМІЦІ ЯК ГАЛЬМО НА ШЛЯХУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

М.В. Пискун,

Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана

Розглянуто явища недобросовісної конкуренції в підприємницькому середовищі України протягом останніх двох-трьох років, зокрема, монополізації секторів та цілих галузей економіки. Проаналізовано їхній вплив на внутрішньоекономічні процеси в державі. Надано рекомендації державним інституціям щодо усунення проявів неринкової поведінки суб'єктів господарської діяльності.

Ключові слова: монополізація, злиття, поглинання, неконкурентне середовище, Антимонопольний комітет України (АМКУ).

Постановка проблеми. У пострадянський період українська економіка так чи інакше спирається на практичний фундамент методології промислово-виробничого комплексу, основою якого була база, закладена ще за часів СРСР. Суть його полягала в концентрації та монополізації економічної діяльності, яка мала не лише господарське значення, але й політичну складову, головною метою якої була нейтралізація навіть паростків приватної власності та прагнення до дрібної особистої справи на рівні селянських господарств як загрози системі та політичному устрою. Натомість нав'язувався принцип штучної та примусової зайнятості на підприємствах державного сектору. Це нейтралізувало власну ініціативу людини та її індивідуальність, перетворивши суспільство на люмпенізовану масу, яка ладна бути покірною та бездумно виконувати вказівки згори від управлінців загальнодержавної монополізованої влади.

Аналіз публікацій та досліджень. Виходячи з даних Антимонопольного комітету України, інших галузевих офіційних даних та звітів державної влади, а також публікацій у засобах масової інформації про укрупнення окремих фінансово-промислових груп як через горизонтальну, так і вертикальну інтеграцію, доводиться констатувати факт зниження ефективності у діяльності самого АМКУ та інших владних інститутів, що створює внутрішні загрози для самої держави.

Проведені дослідження засвідчують, що Закон «Про захист економічної конкуренції» [1], який встановлює поріг у 35% частки ринку для окремої компанії, давно подолано монополістами. І формується подальше укрупнення груп компаній за рахунок поглинання, до того ж не завжди через економічні механізми, а

більше – за рахунок адміністративно-державних рішень. Наприклад, згідно з ІКС-рейтингом операторів стільникового зв'язку за червень 2012 року, ринок між собою ділять лише дві компанії: «Київстар» – 45,8% та «МТС» – 35,3% від усієї галузі [2].

Відповідно до закону монополістом слід вважати кожного з трьох суб'єктів господарювання, сукупна частка котрих становить понад 50% галузі, або кожну з п'яти компаній, яким належить більше ніж 70% ринку.

Мета статті – методом аналітичного дослідження загострити увагу на формуванні в Україні монополіно-картельних груп, що суперечить засадам вільної конкуренції та розвитку ринкових відносин. Впливаючи на економіку як деструктивні механізми, вони не кореспондуються з принципами економічної незалежності стосовно суб'єктів господарської діяльності.

Історія антимонопольної політики розпочалася наприкінці XIX сторіччя у США під тиском громадськості, що вимагала захисту прав споживачів від свавілля промисловців-монополістів, які диктували ціни на заздалегідь розподілені серед них групи товарів. Досягненням суспільства стало прийняття антимонопольного законодавства, яке згодом, за прикладом США, з'явилося у Канаді та Австралії, а європейське – лише після Другої світової війни як наслідок боротьби споживачів за свої суверенні права.

Європейська антимонопольна законодавча модель відрізняється від американської моделі, яка побудована за принципом шкідливості всіх монополій та містить широкий асортимент інструментів для протидії нарощуванню доходів через непропорційність поділу ринку та високі ціни. Європейська модель є більш ліберальною, вона не лише розглядає монополію як фактично створену, але й протидіє намаганням її створити, щоб унеможливити зазіхання корпорацій на суспільно-економічні свободи. Ця модель передбачає регулювання діяльності монополій таким чином, щоб профілактично передбачити такі дії з боку підприємств, але виключно приватного сектору. На націоналізовані підприємства воно не поширюється, а також на сільське госпо-

дарство, лісову галузь, видобуток корисних копалин, зв'язок, страхування і т. ін.

Згідно з «Актом про конкуренцію» британського законодавства, антиконкурентною вважається навіть ситуація, коли суб'єкти економічної діяльності мають чи можуть мати на меті дії, що обмежують конкуренцію, спотворюють її або запобігають вільній діяльності конкурентного середовища. Монополією ж вважається ситуація, коли компанія чи група компаній здійснюють на ринку 25% закупок або поставок.

За останні десятиріччя можливості утворення монополій шляхом злиття та поглинання на територіях країн ЄС були обмеженими. Якщо індивідуально створювалися прецеденти для нарощування монополістичного капіталу, то, відповідно, відбувалися процедури корекції та редагування законодавчого поля з боку держав з певною мірою покарання навіть за спроби зловживання при ціноутворенні чи відмові продажу ресурсів.

Україна за свою історію мала багаті традиції якраз малого та середнього підприємництва, переважно на територіях Австро-Угорської імперії, Польщі, які володіли окремими українськими землями Правобережної України. Окрім створених умов для приватної власності існувала процедура виборів місцевої влади ще за часів козацької доби. Боротьба з малим підприємництвом посилилася на Лівобережжі наприкінці XVII ст., а особливо жорсткою стала після 1917 року. Протягом всього історичного часу виникали суспільні невдоволення щодо утисків особистих свобод та прав приватної власності існуючими формами правління, що призводило до конфліктів та збройних протистоянь між громадою та державою.

Перманентно такий перебіг подій мав місце протягом останніх 400 років, аж поки у 1933 році влада не зброєю, а голодом, через мільйони смертей, придушила народний спротив, ліквідувавши приватного власника, нав'язавши не тільки колгоспи, але й покору українському народові. Так відбулася тотальна монополізація економіки та системи управління суспільно значущими процесами на теренах України. Та незважа-

ючи на вікові процеси гноблення й тиранії, в українців залишилася власна ментально-культурна потреба власності та окремістості у веденні свого господарства, що змогла реалізуватися за часів незалежності. Тому монополізація з нав'язуванням чужої форми господарських відносин, лише через призму «власник – найманий працівник», не є вдалим рішенням.

Російське ж суспільство ще за часів царату більш толерантно сприймало ідею монополізації як влади, так і економіки, це також проявилось у радянські часи, коли управління мало жорстку вертикально-інтегровану систему влади. Активних проявів громадянського спротиву системі не спостерігалося. Але, як все штучно створене проти волі суспільства, система зрештою зазнала краху у 1991 році, зруйнувавши вертикаль управління та економічні зв'язки, відкинувши економіку в глибоку прірву. Ціною стало значне відставання не лише від розвинених країн, але і від стану економіки рівня 1990 року.

Монополісти не бажають модернізувати основні фонди та підвищувати ефективність виробництва, при цьому вони хочуть отримувати прибутки, часто досить суттєві, як наслідок – відбувається жорстка експлуатація робочої сили. Це можна пояснити об'єктивними причинами нестабільної політичної системи, яка тягне за собою перерозподіл власності, що перманентно має місце. Зі зміною влади може втрачатися й сама власність, оскільки верховенство права не лише не діє стосовно її захисту, але й не працює щодо повноцінного захисту самої людини як особистості з боку інститутів влади. За відсутності демократії та встановленні авторитарної форми правління принципи змагальності та конкурентності відпадають як атавізм, а соціально-економічні процеси бізнес-середовища переходять у площину дотичності до інститутів влади.

Проблемою є також те, що окремі галузі української промисловості залишилися структурованими ще з радянських часів, маючи ознаки монополії, але специфіка їхньої виробничої діяльності така, що їх не можна подрібнювати, оскільки апріорі во-

ни створювалися за принципом єдиного технологічного комплексу, що не підлягає розподілу, адже зазнає руйнації. У такому випадку доцільно застосовувати широке акціонування, особливо за участі іноземних компаній, що принесуть не тільки прямі інвестиції та технології, але й перепрофілюють чи модернізують складні виробничі комплекси на окремі підприємства. Отже, необхідним фактором є доступ до монополій кількох (не менше п'яти) учасників з програмою модернізації техніко-технологічних процесів та осучаснення продукції, що випускається.

Це вимагає відповідних рішень органів влади, бо економічна політика формується за ефективної взаємодії бізнесу та державних інституцій, що дасть підтримку та економічну свободу суб'єктам господарської діяльності. На жаль, на сьогодні Україна посідає 117-те місце у світі (7-ме з кінця) у рейтингу економічної свободи (серед ключових критеріїв – право вільної конкуренції). Ці дані зібрані американським Інститутом КАТО (САТО) спільно з канадським Інститутом Фрейзера і понад 50 експертними центрами у світі.

Незважаючи на прийняту загальнодержавну програму розвитку конкуренції в Україні на 2013–2023 роки, що мала за мету якраз стимулювати таку діяльність, де факто все відбувається навпаки. На думку автора, такі явища мають місце тому, що відсутня персональна відповідальність державних чиновників, які підписують документи на створення структур з ознаками монополій. Тобто це рішення не випадкові, а свідомі.

Ознаки зростання явищ монополізації української економіки спостерігаються останні два–три роки, про що свідчать дані Антимонопольного комітету України, за якими рівень монополізації у 2010 році зріс у 29 галузях економічної діяльності, зокрема: газовій, електроенергетичній, імпорту нафтопродуктів, гірничо-металургійному комплексі, хімічній промисловості. У 2011 році лише 49,8% виготовленої продукції було реалізовано на ринках, де АМКУ не знайшов обмежень у конкуренції (рис. 1).

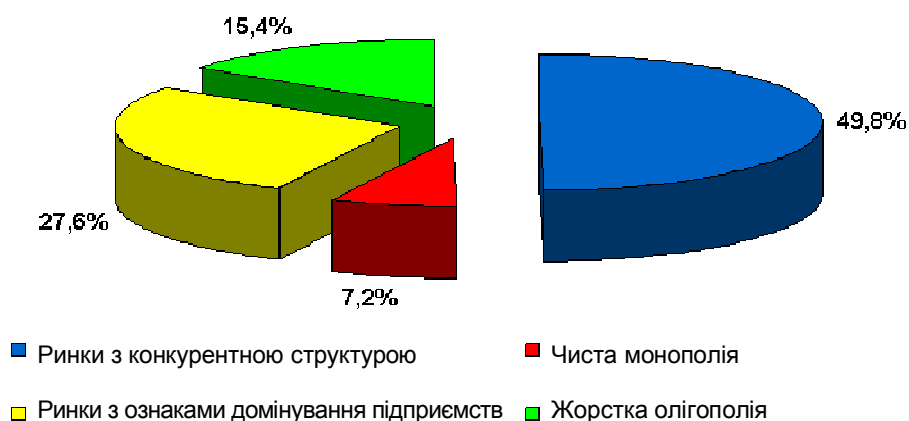

Рис. 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2011 р. [3]

Монополії диференціюються залежно від їх типів.

До першого типу відносять природні монополії, що існують без передумов для появи на ринку нових гравців. У більшості випадків природною монополією володіє держава, наприклад: Укрзалізниця, ЖКГ, нафто- та газотранспортна системи. Вхідження на цей ринок є високовартісним та потребує внесення значного первинного капіталу.

До другого типу належать регіональні гравці, що мають суттєві регіональні переваги на даній території. До них можуть відноситися підприємства торгівлі, фармакобізнесу, транспорту. Така діяльність обмежується необхідністю отримання відповідних дозволів та ліцензій.

До третього типу відносять компанії, що мають загальноукраїнський масштаб та динамічну конкуренцію, утримуючи значні частки ринку. Це компанії стільникового зв'язку, роздрібної торгівлі, автозаправних станцій.

До четвертого типу належать підприємства з ознаками домінування, що входять до фінансово-промислових груп, які через доступ до адміністративного ресурсу є досить активними гравцями та завдяки цьому нарощують свою частку на ринку. Для даного типу монополістів головними чинниками конкуренції стають не так витрати, ціна і якість товару, як рівень та обсяг корпоративної влади й контролю

над ринком, що досягається за допомогою позаекономічних засобів» [4].

Протягом останніх років активізація окремих фінансово-промислових груп щодо розширення частки ринку через скуповування активів залишається непоміченою АМКУ. Незалежні експерти зазначають саме таку активність осіб, які мають преференції з боку влади. Це призвело до фактичної монополізації таких великих галузей, як ринки феросплавів, міндобрив, електроенергетики, металургії, авіатранспорту. Враховуючи пакети акцій, якими володіють ці особи, вони можуть тиснути не тільки на внутрішній ринок споживання, а й на саму владу, використовуючи своє привілейоване ринкове становище, що стало соціально-економічним важелем у державі.

Монополізм та обмеження конкуренції негативно позначаються на якості та ціні товарів і послуг. Наприклад, у ЗМІ вже не раз піднімалося питання якості, а особливо вартості, внутрішніх пасажирських перевезень, які як мінімум удвічі вищі, ніж у країнах ЄС. Складається враження, що державні органи ця проблема взагалі не цікавить.

Домінування таких монополій на ринку держави буде поступово призводити не до розвитку, а до занепаду економіки. Вже сьогодні про це свідчить зростаюче від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу, зокрема, штучно створена монополія в окремих галузях промисловості.

ОЦІНКА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Як приклад можна навести ринок феросплавів, де діючі підприємства у Нікополі, Стаханові, Запоріжжі пов'язують із однією фінансово-промисловою групою. Це одразу ж позначилося на зростанні вартості відпускних цін виготовленої продукції, що потягло за собою збільшення частки імпорту феросплавів для споживачів в Україні. Якщо у 2010 році імпорт становив 107,67 млн. кг вартістю 280 млн. дол. США, то за 2011 рік – 256,4 млн. кг на суму 602 млн. дол., тобто різниця склала 345,6 млн. дол. США, що була сплачена іноземному виробникові, таким чином капітал вийшов з країни при тому, що витрати на виробництво за кордоном можуть бути вищими, аніж у самій Україні. Нескладні підрахунки говорять про явища домінування монополії на даний вид продукції і те, як це позначається на економіці.

Отже, маємо незбалансовану макроекономічну ситуацію, яка не регулюється державними інститутами. Можна припустити, що монополісти, які отримують надприбутки, перерозподіляють їх не на техніко-технологічну модернізацію виробництв та впровадження інноваційних проектів на своїх підприємствах, а фінансують нові захоплення інших активів у економіці, диверсифікуючи їх погалузово. Це призводить до стагнації та занепаду промисловості, що позначається на зниженні обсягів технологічної продукції у структурі експорту. Натомість зростає сировинна частка, що свідчить про загальний низький рівень технологізації економіки України, веде до занепаду промислового виробництва у структурі ВВП, відповідно до якого оцінюється загальноєкономічний потенціал держави.

Рис. 2. Структура порушень у вигляді антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю у 2011 р., %

Що можна запропонувати? Перш за все, демонополізувати економіку, для цього має бути виключно політична воля, бо суспільство вже потребує таких рішень від держави.

На першому етапі необхідно розконцентрувати активи, а також унеможливити (законодавчо) діяльність офшорних зон, що дасть можливість додаткового наповнення бюджету. Через АМКУ слід ввести норму щодо обов'язкової ідентифікації кінцевого власника компанії як фізичної, так і юридичної особи, незалежно від галузі та сегмента ринку.

Другий етап передбачає незалежну міжнародну оцінку рівня монополізації ринку від місцевого масштабу до національного.

Третій етап має реалізовуватися на базі розробленої програми, що передбачає подрібнення на тих ринках, де існують монополії (за винятком природних), включаючи ті компанії, що зареєстровані за кордоном. Якщо компанії відмовляються від демонополізації протягом фінансового року, вони мають бути націоналізованими з компенсацією за ринковою вартістю або реалізовані через конкурс та аукціон іншим власникам, не пов'язаним з даною фінансово-промисловою групою.

Природні монополії необхідно сконцентрувати виключно у руках держави із заборонаю подрібнення чи продажу. Як виняток, з метою отримання додаткових коштів на модернізацію допускається продаж загального пакету акцій (не більше 20%) міноритарним акціонерам, при цьому об'єм одного пакету не має перевищувати 3%. Кількість міноритарних пакетів має не рахувати не менше 30 власни-

ків, причому дві третіх з них не мають бути корпоративно пов'язаними між собою. Умови продажу повинні бути прозорими та передбачати рівний доступ до нього як вітчизняних, так і міжнародних учасників.

До монополізованих галузей потрібно допустити іноземні компанії, що збільшить вартість активів та підвищить рівень конкуренції. Це особливо актуально там, де є значна фондомісткість та застарілі технології. Але втілення цих ідей потребує спрощення процедури ведення бізнесу та гарантування законодавчого захисту приватної власності та інвестицій, обов'язковою умовою є забезпечення подолання корупції та бюрократичного свавілля.

Висновки. Реалізація програми демонополізації економіки – прямий обов'язок АМКУ. Недооцінка економічної ситуації приносить як прямі збитки для бюджету держави сьогодні, так і пролонговані у майбутньому періоді. Це створює процеси деградації економіки з можливістю настання колапсу в окремих галузях промисловості. Допоки є залишковий індустріальний потенціал у країні, його потрібно використати на оновлення основних фондів та технологічне переоснащення з урахуванням ринкової необхідності. Ці процедури слід проводити через прозору конкуренцію та збільшення кількості гравців на ринку для кожної галузі зокрема та економіки країни в цілому. Впровадження таких заходів дасть змогу відновити технологічний потенціал завдяки інноваційним продуктам та збільшити обсяг виготовленої сучасної продукції.

Література

1. Закон України «Про захист економічної конкуренції» №2210-III від 11 січня 2001 року (зі змінами та доповненнями).
2. <http://www.iks-consulting.ru/news/4442071.html>
3. http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422
4. Заславська М. Рай для олігархів // Український тиждень. – №32. – 2012. – С.17.

Н.В. Пискун **МОНОПОЛИЗМ В ЕКОНОМИКЕ КАК ПРЕПЯТСТВИЕ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ**

Рассмотрены случаи недобросовестной конкуренции, происходящие в предпринимательской среде Украины последние два-три года, в частности, монополизации секторов и целых отраслей экономики. Проанализировано их влияние на внутризэкономические процессы в государстве. Предоставлены рекомендации государственным институциям по устранению явлений нерыночного поведения субъектов хозяйственной деятельности.